

NİZAMİ GƏNCƏVİ ADINA
MİLLİ AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATI MUZEYİ

ISSN 2522-4808 (Print)
ISSN 2702-0034 (Online)

RİSALƏ

Elmi araşdırmalar jurnalı

1-(24)2023

Bakı – “Elm və təhsil” – 2023

Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyi
Elmi Şurasının 19 may 2023-cü il tarixli (protokol № 2)
qərarı ilə çap olunur

Baş redaktor:
Rafael Hüseynov,
akademik

Redaksiya heyəti:

Kamil Allahyarov, filologiya üzrə elmlər doktoru, professor, Nizami muzeyi, Azərbaycan
Xatirə Bəşirli, filologiya üzrə elmlər doktoru, professor, Nizami muzeyi, Azərbaycan
Şəfəq Əlibəyli, filologiya üzrə elmlər doktoru, professor, Nizami muzeyi, Azərbaycan
Aida Qasımova, filologiya üzrə elmlər doktoru, professor, Nizami muzeyi, Azərbaycan
Tofiq Məlikli, filologiya üzrə elmlər doktoru, professor, Nizami muzeyi, Azərbaycan
Rəhilə Qeybullayeva, filologiya üzrə elmlər doktoru, professor, Bakı Slavyan Universiteti, Azərbaycan
Mehdi Kazimov, filologiya üzrə elmlər doktoru, professor, Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan
Paşa Kərimov, filologiya üzrə elmlər doktoru, dosent, AMEA Əlyazmalar İnstitutu, Azərbaycan
Ali Yavuz Akpınar, professor, doktor, Boğaziçi Universiteti, Türkiyə
Hasan Cavadi, professor, doktor, Kaliforniya Universiteti, ABŞ
Firuza Melvil, doktor, Kembridj Universiteti, Böyük Britaniya
Özgen Felek, professor, doktor, Yel Universiteti, ABŞ
Campieryo Bellinceri, doktor, Venesiya Ka Foskari Universiteti, İtaliya
Mbaye Lo, professor, doktor, Dyuk Universiteti, ABŞ
Hendrik Boesoten, professor, doktor, Maynz Universiteti, Almaniya
Nataliya Çalisova, filologiya üzrə elmlər doktoru, professor,
Rusiya Dövlət Humanitar Universiteti, Rusiya Federasiyası
Şodimaxammad Sufiyev, filologiya üzrə elmlər doktoru, professor,
Tacikistan Respublikası Elmlər Akademiyası, Tacikistan
Zemfira Səfərova, akademik, AMEA Memarlıq və İncəsənət İnstitutu, Azərbaycan
Cəfər Qiyasi, AMEA-nın müxbir üzvü, Azərbaycan
Məryəm Əlizadə, sənətsünaslıq doktoru, professor, Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət
Universiteti, Azərbaycan
Marko Realini, professor, doktor, İtaliya Milli Tədqiqat Şurası, İtaliya

Risalə. Elmi araşdırmalar jurnalı. № 1 (24)
Bakı, "Elm və təhsil" nəşriyyatı, 2023, 120 s.

Orta əsrlərdə müsəlman Şərqi yarımkürəsində yaradılan elmi əsərlər "risalə" adlanırdı. Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyinin klassik ənənəyə riayətlə "Risalə" adlandırılmış, ədəbiyyatşünaslıq və mədəniyyətşünaslıq problemlərinin elmi araşdırmalarından ibarət məqalələr toplusu ildə iki dəfə (yaz və payız) nəşr edilir. Bu elmi araşdırmalar jurnalı məzmunu etibarlı ilə filologiya (Azərbaycan və dünya ədəbiyyatı, ədəbiyyat nəzəriyyəsi, ədəbi təhlil və təhqid, folklorşünaslıq, mətnşünaslıq) və sənətsünaslıq (muzeyşünaslıq) sahələri üzrə məqalələri əhatə edir. "Risalə" elmi araşdırmalar jurnalı filologiya və sənətsünaslıq elm sahələri üzrə Ali Attestasiya Komissiyasının tövsiyə etdiyi dövrü elmi nəşrlər siyahısındadır. 2019-cu ildə Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyinin "Mətbu nəşrlərin reyestrinə" daxil edilmişdir (Reyestr № 4216). Eyni zamanda, "Risalə" elmi araşdırmalar jurnalı 05 aprel 2018-ci ildən EBSCO beynəlxalq elektron məlumat bazasına daxil edilmişdir (Müqavilə № 46516).

Oxuyacaqlarınız

RİSALƏ

Elmi araşdırmalar jurnalı

№1.2023(24)

Mündəricat

KLASSİK İRS: TARİXİ VƏ NƏZƏRİ PROBLEMLƏRİ

HÜSEYNOV Rafael.

Köç ədəbiyyatının Azərbaycan fenomeni: Vətəndən Vətənə mühacirətin bədii və elmi irsi
doi.org/10.30546/2702-0034.1.24.2023.7

BAXŞIYEVA Ülkər.

Nizaminin “Leyli və Məcnun” məsnəvisi və “hami-ovçu” arxetipindən istifadə məsələləri
doi.org/10.30546/2702-0034.1.24.2023.21

DƏMİROVA Cəmilə.

İbn əl-Qatta və onun “Əd-durra əl-xatira” antologiyası
doi.org/10.30546/2702-0034.1.24.2023.28

YENİ VƏ MÜASİR DÖVRDƏ ƏDƏBİ-MƏDƏNİ PROSES

DADAŞOVA İlahə.

Şahin Fazilin “Divan”lar silsiləsində “Beşinci divan” strukturu, tematikası və ideya istiqamətləri
doi.org/10.30546/2702-0034.1.24.2023.39

MƏMMƏDLİ Şərqiyə.

XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan poeziyasında folklor motivləri: forma və janr kontekstində
doi.org/10.30546/2702-0034.1.24.2023.50

MƏHƏRRƏMZADƏ Tamilla.

Məmmədəğa Sultanovun şeir yaradıcılığı (XX əsrin 30-cu illərinin dövrü mətbuat materialları əsasında)
doi.org/10.30546/2702-0034.1.24.2023.60

MUSTAFAEVA Göyərçin.

Çağdaş uyğur ədəbiyyatının şəhid şairi Lütfulla Mütəllib yaradıcılığında milli mücadilə
doi.org/10.30546/2702-0034.1.24.2023.69

TARİXİ-MƏDƏNİ ABİDƏLƏRİN QORUNMASI VƏ TƏDQIQI. MUZEYŞÜNASLIQ

ABDULXALİKOV Firdavs.

Миниатюры Камал Ад-Дина Бехзада на «Хамсе» Низами Гянджеви – бесценные шедевры восточного изобразительного искусства
doi.org/10.30546/2702-0034.1.24.2023.83

QƏDİROVA Afət.

Həyatının mənasını xalqa xidmətdə görən dahi
doi.org/10.30546/2702-0034.1.24.2023.94

BABANLI Tomiris.

Kitablara bağlı ömür
doi.org/10.30546/2702-0034.1.24.2023.102

Tamilla MƏHƏRRƏMZADƏ
Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyi
tamilla_filologiya@mail.ru

MƏMMƏDAĞA SULTANOVUN ŞEİR YARADICILIĞI
(XX əsrin 30-cu illərinin dövrü mətbuat materialları əsasında)

Açar sözlər: şair, ilkin yaradıcılıq nümunələri, sərbəst şeir, sosializm realizmi, dövrü mətbuat

Keywords: poet, original creative examples, free poetry, socialist realism, periodical press

Ключевые слова: поэт, первоначальные творческие образцы, свободный стих, социалистический реализм, периодическая печать

Giriş. Məmmədağa Sultanov (1910-1991) görkəmli elm təşkilatçısı, mətnşünas və ədəbiyyatşünas alim olmaqla yanaşı, həmçinin istedadlı şair, yazıçı, dramaturq kimi də fəaliyyət göstərmişdir. Onun bədii irsi XX əsrin 20-ci illərinin sonlarından etibarən dövrü mətbuatda dərc olunmuş mətbu və hazırda AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun elmi arxivində mühafizə olunan, əlyazma və makina çapı variantında mövcud olan qeyri-mətbu əsərlərindən ibarətdir. Alim-yazıcının əlimizdə olan bədii irsini tədqiqatçı cəlb etdikdə məlum olur ki, onun poetik yaradıcılığının ən məhsuldar dövrü XX əsrin 30-cu illəridir. Daha çox hakim sovet ideologiyasının tələblərinə cavab verən siyasi lirika nümunələrindən ibarət olan bu şeirlərdə sosializm cəmiyyətinin quruculuğu istiqamətində görülən işlər təbliğ olunur, yeni ideologiyanın bərqərar olmasına mane olan qüvvələr isə “sınıf düşmən” qismində tənqid atəşinə tutulur. Bu əsərlərdəki maarifə çağırış, kütləvi savadlanmanın təbliği onların mütərəqqi cəhətləridir. Daha çox sərbəst şeir üslubunda qələmə alınan həmin poetik nümunələrdə türk kommunist yazıçılarından Nazim Hikmətin, rus sovet yazıçılarından Vladimir Mayakovskinin təsiri hiss olunur. M.Sultanov şairlik istedadını sovet ideologiyasının təbliğinə yönəldərkən Süleyman Rüstəm, Rəsul Rza, Səməd Vurğun kimi sevilən sənətkarlarımızın yolu ilə getməyə üstünlük verir.

Məmmədağa Sultanovun bədii ədəbiyyat sahəsində ilk qələm təcrübəsi dramaturgiya nümunəsi olsa da, ilk mətbu əsəri, özünün də qeyd etdiyi kimi, şeir idi. O, 1979-cu ildə qələmə aldığı tərcümeyi-halında yazırdı: “Uşaqlıqdan ədəbiyyata həvəsim olduğundan (hələ “Təməddün”də oxuyarkən Cəlil Məmmədquluzadənin “İranda hüriyyət” hekayəsi əsasında pyesa yazmışdım və məktəblərdə oynanmışdı) ilk şeirim 1926-cı ildə “Sənət məktəbi” adıyla “Gənc işçi” qəzetində dərc olunmuşdur” [4, s.296].

Müəllifin əsasını qoyub, uzun illər rəhbərlik etdiyi Əlyazmalar İnstitutunun elmi arxivində saxlanılan qeyri-mətbu irsi söyləməyə imkan verir ki, o, ömrünün sonuna kimi bədii yaradıcılıqdan, həmçinin dramaturgiyadan da ayrılmayıb. Belə ki, onun libretto, telessenari, səhnəcik, telenovella və yumoristik dialoq janrlarında olan bəzi əsərləri əlyazma şəklində institut kollektivi tərəfindən şəxsi fondunda ehtiramla mühafizə olunur.

Onun mətbuatda işıq üzü görən və şəxsi fondunda qorunan əsərləri üzərində apardığımız ilkin tədqiqatımız nəticəsində müəyyən etdik ki, Məmmədağa Sultanov

ilk bədii əsərlərini “M.Sultanzadə”, “M.Sultan”, “M.S.” imzaları ilə dərc etdirsə də, “M.Soltan” imzası ilə daha çox tanınmış və elə bədii tərcümələrində də sonuncudan istifadə etmişdir. O, 1926-cı ildən peşəkar bədii fəaliyyətlə – poeziya, bədii nəsr, publisistika, dramaturgiya, bədii tərcümə ilə məşğul olmasına baxmayaraq, yalnız 1959-cu ildə SSRİ Yazıçılar İttifaqının üzvlüyünə qəbul edilmişdir. Halbuki o, 30-cu illərin əvvəllərində “Hücum” məcmuəsinin məsul katibi olmuş və hətta yazıçı Mehdi Hüseynin vəsatəti ilə 1934-cü ildə yaradılan Azərbaycan SSR Yazıçılar İttifaqında işə belə qəbul edilmişdir.

Bu barədə M.Sultanov belə yazır: “1931-ci ildə texnikumu bitirəndə məni və Mirzəni (M.İbrahimovu nəzərdə tutur – *T.M.*) fəhlə yazıçı və müxbir kimi irəli çəkdi. Mən əvvəlcə “Kommunist” qəzetinin qazma şöbəsində ədəbi işçi [vəzifəsində fəaliyyətə başladım], sonra yazıçı Mehdi Hüseynin təşəbbüsü ilə Yazıçılar İttifaqında işə götürüldüm. “Hücum” adlı ədəbi məcmuənin məsul katibi oldum” [9, v.6].

M.Sultanovun dövrü mətbuatda dərc olunan əsərlərini izlədikdə aydın olur ki, onun bədii fəaliyyətinin ən məhsuldar dövrü XX əsrin 30-cu illəridir. Həmin dövrdə o, mətbuatda 30-a yaxın bədii əsər – şeir, oçerk tipli poema, lirik poema, novella, oçerk-hekayələr, qısa bədii publisistik yazılar dərc etdirib. Bu məqalədə M.Sultanovun İkinci Dünya savaşına qədər mətbuatda dərc olunan poetik irsini – şeirlərini təhlil edəcəyik. Belə ki, onun 1941-1945-ci illərdə mətbuat səhifələrində çap olunan əsərləri haqqında məlumatımız olsa da (məsələn: “Bülbül olun, qəfəsdə olmayın” (Təbriz, 1942)), onlar Cənubi Azərbaycanda dərc olunduğu üçün əldə etmək mümkün deyil. Müəllifin sonrakı illərdə fəaliyyətini nəzərdən keçirdikdə isə görürük ki, o, bədii yaradıcılıqla intensiv məşğul olmamış, bütün potensialını elmi tədqiqata və bədii tərcüməyə yönəltdirmişdir. Lakin onun Əlyazmalar İnstitutunun elmi arxivindəki şəxsi fondunda 30-dan çox qeyri-mətbu bədii əsəri – poeziya, bədii nəsr və dramaturgiya nümunələrinin əlyazması və makina çapı variantı saxlanılır ki, bu da M.Sultanovun periodik olaraq bədii yaradıcılığa qayıtdığının göstəricisidir.

XX əsrin 30-80-ci illərində müəllifin mətbu poetik irsinin ilkin tədqiqi zamanı gəldiyimiz qənaət belədir ki, M.Sultanov əvvəllər hakim ideologiyanın poeziya qarşısında müəyyənləşdirdiyi tələblərə uymağa çalışıbsa, sonralar, ümumiyyətlə, bədii irsdən uzaqlaşmış, bu sahədəki istedadını klassik poetik irsin bədii tərcüməsinə yönəltdirmişdi. Elə bu təsirlə də ömrünün sonlarına yaxın rübailər, təmsillər yazmışdır.

Onu da qeyd etməliyik ki, sənətkar özü təvazökarlıq edərək bədii yaradıcılığı çoxşaxəli fəaliyyətinin əsas istiqamətlərindən biri kimi qiymətləndirmirdi. O, ömrünün ahıl çağında belə yazırdı: “... bütün gördüyüm faydalı işlərin ən mühümü və əmək fəaliyyətimin tacı iki sahədir:

I – Qədim tarixə və mədəniyyətə malik olan xalqımızın əsrlər boyu yaradıb bizə yadigar qoyduğu yazılı abidələri toplamaq, qorumaq və təbliğ edib ana dilində xalqa çatdırmaq (Bununla əlaqədar yaratdığım (banisi olduğum) Respublika Əlyazmalar Fondu ilə fəxr edirəm);

II – Azərbaycan, Yaxın və Orta Şərq klassiklərinin əsərlərini ana dilinə bədii tərcümə edib çapa vermək” [9, v.4].

Elə, yəqin, bu səbəbdən M.Sultanovun bədii irsi sağlığında ayrıca kitab halında çap olunmayıb. Çox təəssüf ki, onun şeirləri, hekayə və oçerkləri, epistolyar irsi, bədii publisistikası hələ də pərakəndə haldadır. Bu gün biz onun mətbu yaradıcılıq nümunələri ilə 1926-1985-ci illər ərzində üç fərqli əlifbada (ərəb, latın, kiril) çıxan dövrü mətbuat səhifələrindən tanış oluruq.

İlk olaraq onun dövrü mətbuatda dərc olunmuş bədii əsərləri barədə məlumatı Aydın Xəlilov tərəfindən tərtib edilən və 2005-ci ildə təkmilləşdirilərək yenidən nəşr olunan biblioqrafiyasından öyrəndik. Qeyd olunan biblioqrafiyada “Bədii əsərləri” başlığı altında müəllifin 26 mətbu əsərinin qısa biblioqrafik təsviri var. İlk tədqiqat nəticəsində bu təsvirlərdən birində tərəfimizdən səhv olduğu müəyyən edilib. Belə ki, 337-ci ədəbiyyat təsvirində M.Sultanovun 1932-ci ildə “Neft quruluşunda” adlı məcmuənin 22-ci səhifəsində “Mazut” adlı şeirinin dərc olunduğu bildirilir. Halbuki həmin əsər Eyvaz İsmayılzadəninidir. M.Soltan imzası ilə həmin məcmuənin 21-22-ci səhifələrində dərc olunan əsər isə “Briqadaçı Həsən” hekayəsidir [Müqayisə üçün bax: 2, s.62; 3, s.21-22].

Bu və bunun kimi faktlar Məmmədəğa Sultanovun bədii irsinin tam tədqiqi üçün ilk növbədə onun külliyyatının toplanılması zərurətini ortaya qoyur. Yalnız bundan sonra müəllifin bədii yaradıcılığı haqqında tam dolğun məlumat vermək mümkündür.

Qeyd etmək lazımdır ki, onun bədii irsinin ilkin mərhələsində, xüsusən də şeirlərində vulqar sosializm tendensiyası hakim idi. Bu da təbii idi. Belə ki, hakim ideologiya ədəbiyyat xadimlərindən “*məzmunca socialist, formaca milli*” prinsipinə sadıq qalması tələb edirdi. Yaradıcılığının sonlarına doğru isə M.Sultanov bir şair-yazıçı kimi daha çox didaktikaya meyil etmiş, klassik irsin təsiri ilə əsərlər qələmə almışdır. Bunun əsas səbəbləri isə, fikrimizcə, ədəbi tendensiya ilə yanaşı, ədəbi tənqidin onun irsinə münasibəti idi.

Görkəmli yazıçı və ədəbi tənqidçi Mehdi Hüseyn hələ 1931-ci ildə qələmə aldığı “Yeni yazıçılarımız haqqında” adlı məqaləsində Məmmədəğa Sultanov kimiləri “*ədəbiyyata çağırılan işçi zərbəçilər*” adlandırır və yaradıcılıqlarına ümid bəsləyərək yazırdı: “Yeni yazıçılardan bir çoxu dəyərli şeirlər, hekayələr yazmışlar. M.Soltanın şeirlərində ümumiyyətlə bir sıra yazıçılarımızda olan xırda burjuaziya xəstəliklərinə təsadüf etmək mümkün deyil. “Əsrin oğruları” şeirini alağ. Burada Soltan yaradıcılığının düzgün bir xətt üzərində qurulduğunu aydın göstərir:

Gülərək atıldıq bu geniş həyata,
Bağlandıq qüvvətlə biz istehsalata!

M.Soltan özünü mübarizədən kənar hesab etmir. O, təsvir etdiyi işçi sinfinin inqilabi təcrübələri ilə yaxından əlaqədardır. Ona görə də gənc şairin şeirlərindəki motivlərdə ciddi bir təbiilik nəzərə çarpır” [1, s.29].

Lakin M.Hüseyn onun yaradıcılığında hələ də fəhlə sinfinin, yeni həyat reallıqlarının hakim ideologiyasının tələblərinə tam cavab verəcək səviyyədə ifadə olunmamasından gileylənir, gənc sənətkara məsləhət verərək deyirdi: “...M.Soltan şeirini işçi sinfinin zərbəli məsələləri ilə hələ yaxşı əlaqələndirə bilmir.

İstehsalatı təsvir etmək vacibdir. Ancaq bu təsvirləri müəyyən məqsədlərə xidmət etdirmək lazımdır. Gənc proletar yazıçısı mütləq təsvir obyektini konkret olaraq almalı və onu sinfi siyasətin tələbləri ilə, sinfin gündəlik mübarizəsi ilə uyğunlaşdırmalıdır” [1, s.29].

Onun ilk qələm təcrübələrindən biri olan “Gurultu” şeirindəki aşağıdakı misralar bu tənqidin təsiri ilə qələmə alınan əsərlərdəndir:

Yanaşdı çəlik əllər heybətli addımlarla,
“Vıklüçatel” haçasına saldı yarıq açarı;

Trrik işlədi “indiksiyon” makinə
İşlədi sanki birdən elektrik diyarı;
Fırlatdı dəstəyini tormuzçu qüvvətilə,
Sıxıldı taxta kəmə, səs saldı traksion.
Fırlandı şesterinlər, zəncirlər hiddətlə
Dalğalandı havaya dəhşətli bir ağır ton.
Axdı 8 blokdan 180 telli kanat,
Titrədi yerin qəlbi enən ikən kvadrat [6, s.90].

Bu şeirdə biz istehsalat prosesinin bütün incəlikləri ilə necə bədii təsvir edildiyini görürük. Şair deşikaçan alətin yerin təkinə dərin şırım salmasını təfəsilatıyla təsvir edərkən ənənəvi klassik bədii obrazlardan istifadə edir, “*Qartal hücumları ilə cumdu yerin dibinə, Yeni bir şah damarı kəsməyə mənbəyindən*” deyir. Şeirdə biz o dövr üçün xarakterik olan şüarları da eşidirik: “*Keçməliyik onları sosializm yarışında*”, “*Haydı “ölgün” sənətdən “gurultulu” sənətə*”, “*Ey özünü kommunist sanan işçilər, gəl ha! Qüvvətlə saxlayalım Şuralar tormuzunu!*” və s. bu qəbildəndir. Bu gün bu poetik nümunənin bədii dəyəri olmasa da, dövrün ab-havasını duymaq, ədəbi dilimizə daxil olan bəzi alınmaların tarixini və səbəbini öyrənmək baxımından M.Soltanın “Gurultu” şeiri bədii material kimi əhəmiyyətlidir.

Şairin 1931-ci ildə “Hücum” məcmuəsində dərc olunan “Bolşevik zavodu” şeiri də, Mustafa Quliyevin “Hazırkı türk ədəbiyyatı haqqında” məqaləsi kimi, ədəbi tendensiyanı müəyyən edən ideoloji əsərlərin tələb etdiyi üslubda qələmə alınmışdır. Müəllif dövrün bütün tələbləri ilə ayaqlaşmağa çalışır, var qüvvəsiylə “sənət sənət üçündür” idealını inkar edənlərdən olduğunu sübuta yetirməyə can atır, “xalqlar dostluğu”, “əməyin təntənəsi” kimi stereotiplərə sadıq qaldığını nümayiş etdirirdi:

Guruldayır bizim zavod, bu dəzgahlar səltənəti,
Və qaynayır metalların, işçilərin hərəkəti.
Səməd yonur,
İvan vurur,
Fatma, Artyun, Sava, Araş,
Şak-ha-şarak
Rezba açır, torba bükür.
Bir söz ilə:
Hərəkətdən qurulmuşdur,
Gurultudan don geymişdir bizim zavod [5, s.15].

Göründüyü kimi, müəllif bacardıqca çox peşə-sənət leksikası vahidlərini şeirə gətirməyə cəhd edir. Yuxarıdakı nümunə bu gün qəribə səslənə bilər. Lakin 30-cu illərin əvvəllərində bu, bir tələb, hətta norma idi. Belə ki, M.Hüseyn 1931-ci ildə çap olunan “Bədii dəyərlər uğrunda” məqaləsində şikayətlənirdi: “Fabrik-zavodlarımızın gurultusu, şaqqıltıları hələ bizim şairlərimizin heç birinin misralarında öz əksini tapmamışdır” [1, s.33].

M.Sultanov da öz zamanəsinin övladı olaraq işçi yazarlar qarşısında qoyulan tələbləri yerinə yetirməyə çalışırdı. Ədəbi tənqid belə təbliğat aparırdı ki, əgər fəhlə öz fəaliyyətinin təsvirini bədii ədəbiyyatda görərsə, onun məhsuldarlığı artar, onda ruh yüksəkliyi yaranar. M.Soltan da dövrün ədəbi tənqidinin qurbanı olaraq aşağıdakı misraları yazırdı:

Buruqlara
Kran, blok,
Elevator, bolt, vertulyok
Vermək lazım.
Bunu bizim zavod almışdır boynuna,
Bizim zavod özün atmış neftin fantanlı
qoynuna.
İşləyirdi yorulmadan tok, –
Stanok.
Norma dolur, yoxdur brak, yox
Və olmaz – olsa çox az [5, s.15].

Həmin il elə həmin “Hücum” məcmuəsində M.Soltanın “Şeirdən texnikaya” adlı şeiri dərc olunur. Bu əsərdə isə müəllif Azərbaycan proletar ədəbiyyatının ideoloqlarının yeni şeir qarşısında qoyduqları tələbləri sanki nəzmə çəkirdi:

Texnika və ədəbiyyat
Bir-birinin yavrusudur.
İrəliyə atan həyat
Bu gedişin tablosudur [10, s.10].

M.Sultanov “elevator”, “fraksiyon”, “traktor”, “elektrik”, “tok”, “stanok”, “transimisya” terminləri ilə şeirini zənginləşdirir. “*Və yüksələn texnikanın Daha başka “xarüqəsi”*” ilə yeni proletariat ədəbiyyatın yarandığını söyləyirdi. O, həmyaşıdlarını – işçi yazarları “*Görəlim kim artıq qüvvə verər Texnikada və şeirdə Azad dünya quruluşuna*”, – deyərək yarışa çağırırdı. Amma onu da söyləməliyik ki, sadəlövhliklə söylənilən bu misralarda səmimiyyət də var. Hiss olunur ki, fəhlə sinfinin nümayəndəsi olan yazar ideal cəmiyyəti onun kimi gənclərin quracağına inanır.

Azərbaycanda sovet hakimiyyətinin qurulmasının 11-ci ildönümünə həsr etdiyi “Yüksəlrəkən” şeiri də yeni ideologiyanın təntənəsini ifadə edirdi. M.Sultanovun bu şeiri əvvəlki poetik əsərləri ilə müqayisədə forma xüsusiyyətləri cəhətdən daha kamildir. Müəllifin artıq sərbəst şeiri tam mənimsədiyini görürük:

Bu sıçrayış
Hər qazılan
Uçurumdan
Çox-çox böyük və çox uca və çox dərin
Qədəmlərin
Yarış yapan sürətidir.
Çətinliyə müqavimət...
Qalibiyyət
Möhkəm, mətin
Bir qüvvətin
Qüvvətidir [11, s.11].

Lakin bu şeirdə hakim ideologiyanın onun kimi gəncləri necə zəhərlədiyini də görürük. Səməd Vurğunun yaradıcılığının ilk illərində olduğu kimi, M.Sultanov da

müsəlman Şərqiində ilk demokratik respublikanın qurucusu, milli ideoloq Məhəmməd Əmin Rəsulzadəni tarixin ötüb keçmiş səhifəsi sayır və təəssüf ki, onu beynəlxalq imperializmin əsas himayədarları Nobel və Rotşildlərlə bir cərgəyə qoyur:

İrəliləyirik...
 Önümüzə məşəl kimi işıq saçan
 Sosializm dünyasını.
 Hanı-hanı
 O keçmişin “hökmranı”?
 Hanı batan keçmiş əsrin qəm, yasına
 Rotşild, Nobel, Məhəmməd Əmin və sairə? [11, s.11]

Saxta statistik göstəricilərlə aldadılan şair beş illik yolu iki il yarımaya gəlməklə öyünür. Ölkəmizin qara və ağ qızılı ilə fəxr edib, “*kapitalizm dünyasının qara köksünə qırmızı alovlardan dərin iz qazacaqlarına*” inam hissi ilə yazır:

Sevinirəm,
 Çalışaraq sevinirəm.
 Bu sevincim
 Quru bir “gülüş” deyil,
 Bu sevincim
 Zəhmətə qarışaraq güldürür maşınları
 Və şənlədir elektrik sürəti ilə irəliləyən bir diyarı [11, s.12].

Şeirdə müəllif kəndliləri “*muzdur, yoxsul, ortabab*” kimi siniflərə bölərək onların “*azad kolxoz*”da birləşəcəkləri üçün bol məhsul əldə edəcəyinə inamını ifadə edir. Qeyd edək ki, SSRİ-də 1930-cu ildə zəhmətkeşlərin vahid sosialist tipli istehsal birliklərində çalışmalarına qərar verilmiş və kolxozlar yaradılmışdı.

M.Sultanovun “Qanadlarda hücum” şeiri isə siyasi lirikanın gözəl nümunələrindən biri sayıla bilər. Düzdür, əsər sosializm ideologiyasının təntənəsinə inam hissini ifadə edir, lakin əsərdəki şeiriyyət və şairin dövrünün ictimai-siyasi hadisələrini realistik təsvir və inikas etdirməsi təqdirəlayiqdir. Dünyadakı iqtisadi-siyasi böhranın yeni cahan savaşına yol açma biləcəyini söyləməsi M.Sultanovun zamanın siyasi hadisələrinə yaxşı bələd olduğunun göstəricisidir:

Avropa...
 Yaponiya...
 Və bütün kapitalist ölkələrindən
 Gələn
 Müharibə qoxusu
 Yayılır dünyanın hər bir yerinə.
 Yenə
 Açılır qapıları
 Dünya oktyabrının.
 Çürüyən kapitalizmin
 Məhvi mütləq
 Yol – yarı... [7, s.15]

Şeirdə faşizm ideologiyasına, iqtisadi böhranın törətdiyi aclıq və səfalətə üsyan ifadə olunur, faşistlər küçələrdə ac-yalavac sülənən itə bənzədilir, şair Avropa şəhərlərinin mədəniyyət mərkəzi kimi tanıdığımız küçələrinin milyonlar üçün kütləvi məzara çevrilməsinə acıyır. M.Soltanın lirikasında fənər ümid simvolundan laqeydlik rəmzinə çevrilir:

Avropanın küçələri
buna şahid,
faşist-itlər
Bu axını saxlamaqçün
sülənirlər,
lakin hər gün
Avropanın küçələri
GÖMÜR CANLI İŞÇİLƏRİ.
Qaranlıqdır.
Baxmayaraq milyonlarca fənərlər,
hər yer qara.
Avropanın küçələri
Məqbər olur milyonlara.
Artır ölüm,
Artır üsyan,
Avropanı boğur böhran [7, s.15].

Onun 30-cu illər lirikasında təbiət təsvirləri də ideologiyaya xidmət edir. Dəniz də, çöllər də kapitalizmlə savaşıır, sosialist ideallarının qələbəsinə səsləyir.

Rəsul Rzanın “Lenin” poeması Azərbaycan ədəbiyyatında proletariatin “ölməz” lideri haqqında ən möhtəşəm əsər hesab olunursa da, M.Sultanovun 1933-cü ildə dərc etdirdiyi “Lenin bayrağı altında” şeiri bu mövzuda qələmə alınan ən mükəmməl əsərlərdən biridir desək, yəqin ki, səhv etmərik. Mövzu və məzmun baxımından əsər bədii dəyərini itirsə də, sənətkarlıq cəhətdən dövrünün mükəmməl sənət incilərindəndir. Şair elə şeirin ilk bəndində belə deyir:

Nə yazsam, deyildir layiq o ada.
Yazmasam, bu, daha ağır qəbahət [8, s.34].

V.İ.Leninin məşhur “Oxumaq, oxumaq, yenə oxumaq” devizini xatırladan müəllif şeirdə onun əsərlərini mütləq etdiyini, öyrəndiyini maraqlı keçidlərlə ifadə edə bilir:

Oxudum, beynimə sarıldı saplar,
Bu möhkəm saplarla şeir toxudum.
Göruncə şeirim mülhiti dar,
Sönməyən həvəslə bir də oxudum [8, s.34].

Nəticə. Məmmədəğa Sultanov Azərbaycan mətnşünaslıq elminin ilk görkəmli nümayəndələrindən biri, klassik bədii irsimizin ilk tədqiqatçılarından olmaqla bərabər, həmçinin istedadlı şair, yazıçı və bədii tərcümə əsərlərinin müəllifidir. Onun 1926-cı ildə “Gənc işçi” qəzetində dərc olunmuş “Sənət məktəbi” adlı şeiri ilə başlanan bədii yaradıcılıq yolu ömrünün sonlarına qədər davam etmiş, lakin sənətkar bədii yaradıcılığı özünün əsas fəaliyyət istiqaməti hesab etməmişdir. İctimai-siyasi lirika, didaktika sahəsində qələmini sınayan müəllif həm sərbəst şeir, həm heca vəznində, qismən də əruz vəznində poetik əsərlər qələmə almışdır. Onun bədii

yaradıcılığı janr baxımından da rəngarəngdir. M.Sultanovun hekayə (satirik miniatür, novella, oçerk), povest, pyes, poema, telessenari, təmsil, rübai və s. janrlarda olan əsərlərində hadisələr real həyatdan alınır, əsərinin qəhrəmanları da real tarixi şəxsiyyətlərdir. Bu baxımdan onun bədii irsində oçerk üslubu qırmızı xətlə keçir.

M.Sultanov şair kimi XX əsrin 30-cu illərində daha aktiv fəaliyyət göstərmiş. Onun qələminin məhsulu olan şeirlər “Gənc işçi”, “Ədəbi çağırış”, “İnqilab və mədəniyyət”, “Azərbaycan işçi-kəndli müxbiri”, “Hücum”, “Komsomolun səsi”, “Neft quruluşunda”, “Gənc bolşevik”, “Şərq qadını” kimi mətbu orqanlarda işıq üzü görüb və zamanının ədəbi tənqidçilərinin diqqətini özünə cəlb edə bilib. M.Sultanov dövrünün tələblərinə uyğun olaraq yaradıcılığında vulqar sosializm ənənəsinə sadıq olub, əsərlərində zavod, fabriki, tikinti, neft mədənləri, kolxoz həyatını canlandırmağa çalışıb, hakim ideologiyanın siyasi baxışlarını poeziyanın dili ilə ifadə etməyə müvəffəq olub. Onun 30-cu illərdə dövrü mətbuatda dərc olunan şeirləri ideya və məzmun baxımından bu gün əhəmiyyətini itirsə də, yazıldığı dövrün tarixi və ədəbi-bədii dili ilə bağlı tədqiqat üçün zəngin material verir. Ötən əsrin 40-cı illərindən sonra yaradıcılığında poeziyaya daha az yer ayıran sənətkar bu sahədəki istedadını klassik bədii irsimizin tərcüməsinə yönəldib və bu istiqamətdə böyük nailiyyətlər əldə edib.

Əlaqə

E-mail: tamilla_filologiya@mail.ru

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT:

1. Hüseyn, M. Əsərləri: [10 cildə] / tərt. ed.: İ.Şıxlı, Z.Hüseynova. – Bakı: Yazıçı, – c. 9. – 1979. – 634 s.
2. Məmmədəğa Sultanov. Biblioqrafiya (Təkmilləşdirilmiş nəşri). Tərt.ed.: A.C.Xəlilov. / Bakı: Nurlan, – 2005. – 86 s.
3. Soltan, M. Briqadaçı Həsən // Neft quruluşunda, – 1932, – № 3-4, s.21-22
4. Sultanov, M. Tərcümeyi-hal // AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun sənəd arxivi, Fond №1, Siyahı №6, qovluq №19 – İşdən azad olunan əməkdaşların şəxsi işləri “M”–“E”, 1945-1987-ci illər, – 391 s.
5. Sultanov, M. Bolşevik zavodu // – Bakı: Hücum. – 1931. № 7-8. – s.15
6. Sultanov, M. Gurultu // Aprel alovları (proletar yazıçılarından nümunələr). – Bakı: Azərnəşr – 1930. – s.90-91,
7. Sultanov, M. Qanadlarda hücum // – Bakı: Hücum. – 1932. № 7-8. – s.15.
8. Sultanov, M. Lenin bayrağı altında // – Bakı: Gənc bolşevik. – 1933. № 1. – s.34.
9. Sultanov, M. Nurəddin Ədiloğluya məktub, 25 sentyabr 1989-cu il, 10 v.
10. Sultanov, M. Şeirdən texnikaya // – Bakı: Hücum. – 1931. № 3-4. – s.10.
11. Sultanov, M. Yüksələrkən // – Bakı: Hücum. – 1931. № 3-4. – s.11-12.

Məqaləyə istinad: Tamilla Məhərrəməzadə. Məmmədəğa Sultanovun şeir yaradıcılığı. Risalə. Elmi araşdırmalar jurnalı. Nömrə 1 (24), 2023. səh.60-68.
DOI: 10.30546/2702-0034.1.24.2023.60

Tamilla MAHARRAMZADE

POETRY CREATION BY MAMMADAGA SULTANOV
(Based on periodical press materials of the 1930s)

S u m m a r y

In the article, the outstanding textualist, translator and literary critic Mammadagha Sultanov's poems like "Thieves of the Century", "Roar", "Bolshevik Factory", "From Poetry to Technology", "On the Rise", "Attack on the Wings", "Under the Lenin's flag" published in the periodicals in the 30s of the 20th century are involved in the research. It is noted that the author propagated the ruling Soviet ideology in the collection "Attack" of which he was the responsible secretary, partly in popular magazines of the time such as "Revolution and Culture", "Eastern Woman" and in literary almanacs such as "April Flames". In addition, in those poems, based on examples he called for education and culture and tried to eliminate illiteracy. The poetic heritage of the poet is analyzed against the background of the events of his time and based on materials related to his biography.

Тамилла МАГЕРРАМЗАДЕ

СТИХОТВОРНОЕ ТВОРЧЕСТВО МАМЕДАГИ СУЛТАНОВА
(На основе материалов периодической печати 30-х годов XX века)

Р е з ю м е

В статье исследуются стихотворения видного текстолога, переводчика и литературоведа Мамедаги Султанова «Воры века», «Шум», «Завод большевика», «Из стихотворения к технике», «Возвышаясь», «Нападение на крыльях», «Под флагом Ленина», опубликованные на страницах периодической печати 30-х годов XX века.

Доводится до сведения, что в стихотворениях, опубликованных в основном в журнале «Нападение», ответственным секретарём которого он являлся, а также частично в популярных журналах того периода как «Революция и культура», «Восточная женщина» и в литературных альманахах «Апрельские пламя», автор пропагандирует господствующую в то время советскую идеологию. Наряду с этим в этих стихотворениях на основе примеров доводятся до внимания его призывы к просвещению, усилия в борьбе с неграмотностью. Поэтическое наследие поэта анализируется на основе событий того периода и материалов связанных с его автобиографией.

**RİSALƏ.
ELMİ
ARAŞDIRMALAR
JURNALI**